
DOI: 10.15407/etet2018.04.021

УДК: 338.2:331.2

JEL: J38, J45, J50

Олег Яременко

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ СТРУКТУРУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ¹

Показано, що однією з нових тенденцій структурування суспільства в умовах посилення невизначеності соціально-економічного розвитку є становлення медіум-класу на підставах нового суспільного усереднення доходів та життєвого рівня, що має поставити межі небезпечного вимивання середнього класу і одночасно обмежуватиме соціальну, технологічну, фінансову та політичну владу нових елітних груп. Доведено, що однією з ознак переродження середнього класу у медіум-клас є його перетворення з чистого кредитора на чистого позичальника банківської системи. Поступове згасання інститутів соціальної держави під тиском жорстких фінансових обмежень, тенденція до зростання соціально-економічної ентропії, стійка "пастка ліквідності" в економіці, деградація багатьох ціннісно-інституційних обмежень, перетворення інновацій на самоціль економічного розвитку неминуче призводять до розмивання середнього класу як прихованого суб'єктного ядра, яке зумовило найвищий рівень взаємної комплементарності економічної ефективності та соціальної справедливості. Показано, що належність до медіум-класу породжує для суб'єкта широкий простір альтернатив, але сьогодні для належного їх опрацювання може не вистачати інституційної компетентності, загальних знань та культури, професійних здібностей і можливостей. У перспективі медіум-клас заповнюватиме історичну нішу середнього класу як структурного стабілізатора соціально-економічного розвитку, але водночас все більш буде виступати як відповідальний суб'єкт інших відносин, менш стійких, більш інноваційних та ризикованих. Формування медіум-класу задає вектор розвитку економічної системи, до якої його можуть структуруватися соціальні елементи, яким потрібна нова визначеність, стабільність соціальних критеріїв та уподобань, можливість будувати середньострокові та довгострокові стратегії життєдіяльності, що сприятиме досягненню адекватного рівня стабільності у суспільстві та економіці.

Ключові слова: середній клас, медіум-клас, опосередкована суб'єктність, соціальна ентропія, рефлексивність, автономія, суспільне усереднення, чистий позичальник, вектор розвитку.

Яременко Олег Леонідович (yaremenkooleg2@gmail.com.), д-р екон. наук, проф.; провідний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

¹ Стаття підготована в рамках наукового проекту "Становлення медіум-класу в процесі соціального розвитку та подолання суперечностей між економічною ефективністю і справедливістю" відповідно до результатів конкурсу наукових проектів в рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України "Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи".

© О.Яременко, 2018

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2018. № 4: 21–34

21

Не така вже довга історія зародження, розвитку та згасання суб'єктності середнього класу в Україні показує сильний зв'язок між економічними та соціальними вимірами суспільної системи в умовах трансформаційних зрушень. Один із проміжних підсумків сьогоденного етапу глобалізаційних трансформацій полягає у такому: модель суспільства, що заснована на ринковій конкуренції, правовій державі, політичній демократії та соціальній солідарності, що була забезпечена певним рівнем суспільної продуктивності та узгодженим розвитком інституційних підвалин економіки, сьогодні у світі вже не вважається "кінцем історії". Не лише віддалені, а й найближчі перспективи еволюції цивілізації виглядають, м'яко кажучи, негарантованими.

Швидкість та спрямованість технологічних змін породжують тенденції до розмивання соціальних статусів, меж та критеріїв. За всієї їхньої недосконалості, ці соціальні статуси та критерії забезпечували відтворення соціальної ідентичності людей та їхніх суспільств. Формування нових стійких статусів є процесом тривалим та пов'язаним зі значними соціальними ризиками. Тому вкрай важливим уявляється аналіз виникнення нових структур, що здатні забезпечити прийнятний рівень контролю соціально-економічних ризиків та невизначеності в умовах фундаментальних структурно-технологічних та інституційних зрушень.

Метою статті є теоретичне дослідження нових тенденцій структурування суспільства через оцінку потенціалу суб'єктності медіум-класу, що формується в процесі глобальних еволюційних та революційних змін.

У сучасній науковій літературі можна виділити декілька напрямів дослідження проблеми соціально-економічних та інституційних підстав довгострокових та поточних тенденцій в еволюції соціальної структури сучасного суспільства. По-перше, це аналіз макроекономічних чинників та наслідків змін у статусі та функціях середнього класу (*Alichì, December, 2016; Ostry, Berg, Tsangarides, 2014; Пикетти, 2015; Стиглиц, 2016, 2015*). Головний висновок таких досліджень полягає у тому, що стагнація середнього класу об'єктивно зумовлена та не може розглядатися як економічно нейтральний процес. По-друге, слід виділити дослідження ціннісно-інституційних підстав еволюції статусу середнього класу у контексті суспільних оцінок бідності та багатства, що показало важливість врахування інституційної складової економіки в оцінці перспектив динаміки рівності та нерівності (*Alesina, Cozzi, Mantovan, 2012; Колот, Герасименко, 2017; Либанова, 2016*). По-третє, останнім часом дедалі частіше вчені звертають увагу на неоднозначний вплив на історичну долю середнього класу процесів інформатизації та цифровізації економіки (*Acemoglu, 2003; Berg, Buffie, Zanna, 2016; Christoffer, 2017; Rotman, 2014*). На наш погляд, недостатньо оціненим з теоретичної та практичної точок зору сьогодні залишається процес прихованої внутрішньої реструктуризації соціуму, формування нових соціальних макроутворень, що здатні покласти початок кристалізації нових, більш-менш стійких соціальних структур.

Середній клас у традиційному розумінні сьогодні потерпає від процесів дифузії та стагнації. Сучасні механізми розподілу та обігу власності у суспільстві сприяють поступовій дезактуалізації традиційної особистої власності працівників та особистого довгострокового (накопиченого) внеску у загальне благо як безпосередньої підстави соціально-економічного статусу людини. Швидкі зміни технологічної

основи суспільного виробництва нівелюють значення високої професійної кваліфікації. Відбуваються процеси вибіркового знецінення професійних активів середнього класу, що руйнує його унікальний суспільний статус. Під впливом зрушень професійної структури економіки відбувається реструктуризація та нова поляризація всередині середнього класу: представники одних професій або груп втрачають позиції ієрархії, а інші, навпаки, наближаються до вершин влади (*Гульдбрансен*, 2016. С. 73). Економічна ефективність використання соціальної структури суспільства знижується, відносна цінність соціальної складової соціально-економічного розвитку нівелюється.

Як відмічають автори дослідження щодо впливу розвитку робототехніки на долю середнього класу, роботи не споживають: від робіт очікується не споживання, а тільки виробництво. Кількість товарів та послуг для людей постійно збільшується, але заробітні плати знижуються як в абсолютному, так і відносному вимірах. Рівновага можлива в тому випадку, коли дедалі більша кількість вироблених товарів буде споживатися власниками капіталу. Це неминуче означатиме подальшу поляризацію суспільства, вимивання у соціальній структурі її середини (*Berg, Buffie, Zanna*, September, 2016. P. 11).

В умовах загострення міжнародних торговельних конфліктів корпорації розвинених країн йдуть шляхом зниження витрат, у тому числі, і на заробітну плату, що призводить до стагнації, або навіть зниження життєвого рівня основних груп середнього класу. Ефективний ринковий попит знижується, що змушує компенсувати його падіння зростанням боргового тягаря, який призводить до зниження відносно економічної влади середнього класу на користь корпорацій та банків. Індивіди, що за формальними ознаками належать до середнього класу, стають менш вільними і більш залежними.

У суспільстві та економіці збільшується поляризація, яка вважається для економічного зростання більш небезпечною, чим нерівність як така. Алічі помітив дуже показовий момент: з 1970 року поляризація у США зростає більш високими темпами, ніж нерівність. Якщо коефіцієнт Джині у США майже не змінився, то рівень поляризації доходів щодо медіанних значень суттєво зріс. На його думку, вимивання середнього класу – це процес більш тривожний, ніж просте зростання нерівності у суспільстві (*Alichi*, 2016. P. 41). А. Колот та О. Герасименко прямо пов'язують процес поляризації суспільства з заміщенням людської праці машинами або з явищем аутсорсингу (*Колот, Герасименко*, 2017. С. 95).

Як наслідок, рівень невизначеності та ризиків для різних груп населення, які традиційно об'єднуються поняттям середнього класу, неухильно зростає. Це означає, що ці люди вже не можуть пов'язувати своє особисте благополуччя з політичною та фінансовою стабільністю своєї держави. Вони вимушені виходити у глобальній простір для пошуку більш сприятливих варіантів професійної кар'єри та облаштування свого особистого життя. Демократичні механізми відтворення системи політичного устрою та політичної влади не розглядаються ними як сфера їхньої особистої свободи та відповідальності, що вже сьогодні породжує серйозні проблеми всередині інститутів політичної демократії та сприяє виникненню інституційних альтернатив.

Водночас уся сучасна система державного регулювання соціально-економічного розвитку будується на середньому класі як "вбудова-

ному стабілізаторі". Його фактична дифузія призводить до того, що регуляторна політика має таку вхідну умову, яка поступово руйнується. Відповідно, ефективність більшості заходів державної політики є більш низькою. Найбільш велика небезпека пов'язана з неможливістю мати адекватну стратегічну позицію країни як щодо нестабільного зовнішнього середовища, так і щодо внутрішніх соціальних розривів, структурно-технологічних та інституційних проблем. Неухильне загострення проблем нерівності обумовлює низьку інноваційну спроможність національної економіки України, звужує внутрішній ринок та породжує зони соціально-економічної деградації (Лібанова, 2012).

Однак не можна казати, що проблеми дифузії та стагнації середнього класу є винятково українськими. Ці проблеми, можливо, не так гостро, стоять у більшості розвинених країн, включаючи європейські країни та США. Це свідчить про загальний характер соціальних ризиків та обмежень в умовах інноваційного розвитку економіки. Якщо система не знайде відповідь на ці виклики, можуть сформуватися умови для негативної синергії соціально неприйнятних інновацій та несправедливого розподілу доходів та активів нової економіки. Вважати технологічний розвиток соціально нейтральним та виводити за дужки проблеми соціальної справедливості стає все більш і більш ризикованим підходом. Тому формування внутрішнього соціального потенціалу інноваційного розвитку, сприяння його зростанню та включенню у механізми забезпечення належної соціальної справедливості є, як мінімум, бажаною альтернативою поступовому згасанню середнього класу.

Сьогодні реакції соціальної системи на швидкі технологічні та інституційні зрушення виглядають як хаотичні і випадкові. У розвинених країнах привертає увагу прекаризація ринку праці, виникнення прошарку працюючих фахівців, які взагалі не мають житла, обирають життєвою стратегією життя в борг, висока частка випускників університетів, що працюють на робочих місцях, які не потребують вищої освіти. Наслідком таких процесів є втрата соціального капіталу суспільства, звуження соціальної бази інноваційного розвитку, посилення явищ соціального відчуження, що неминуче означає поступове зростання ймовірності глибоких соціальних конфліктів.

Водночас разом з великими соціальними проблемами інноваційний розвиток несе з собою і певні можливості для "олюднення" новітніх технологій та інститутів і включення їх у механізми вирішення суперечностей між ефективністю і соціальною справедливістю. До таких можливостей слід віднести широкий доступ до інформації і знань, створення нових механізмів і стимулів соціальної мобільності, доступ до мережевих технологій освіти і професійного навчання, можливість участі у професійних мережах різного рівня.

Вже сьогодні можна побачити процеси кристалізації значної соціальної групи, яка може знімати відчуження на новій інституційно-технологічній основі шляхом безпосереднього привласнення широкого кола технологічних та професійних активів, використовувати їх у процесі своєї діяльності, і на цій основі формувати стійкі доходи. Ця соціальна група успадковує значну частину місії та функцій середнього класу, але водночас має й значні соціокультурні, професійні і технологічні відмінності.

Таку соціальну групу можна поки що умовно назвати **медіум-клас**. Вона частково визріває в середовищі традиційного середнього

класу, зберігаючи притаманні останньому високу лояльність до держави та політичної демократії, орієнтацію на довгострокові життєві стратегії, високу оцінку майбутніх доходів та схильність до їх збереження. Водночас медіум-клас більш орієнтований на зміни та мобільність у сфері професійної реалізації та професійного розвитку, а лояльність до держави супроводжується готовністю використовувати можливості глобального ринку праці.

Медіум-клас у процесі свого формування демонструє характеристики інформаційно-мережевого (або "медійного") утворення. Він орієнтований на мережеве спілкування. Завдяки саме цьому його становлення є інформаційним процесом самоототожнення. Невизначеність статусу та функцій знімається через безпосереднє генерування та використання інформації щодо середовища, його оцінок та інтерпретацій, включаючи ресурси та загрози. На цій основі формуються так звані патерни, тобто ситуативні структури, в основу яких покладені типові норми поведінки та спілкування, які тяжіють до поведінки певних репрезентативних (медіанних) груп.

Водночас саме специфічна інформаційна складова природи медіум-класу перетворює його на джерело соціальної невизначеності особливого роду, яка пов'язана з постійним поширенням та ускладненням життєво важливої інформації. Якщо середній клас мав більш-менш обмежене інформаційне середовище та стійкі механізми спілкування, то медіум-клас для самовідтворення потребує постійно зростаючих обсягів інформації. А це так само породжує глибокий розрив між інтерпретаційним потенціалом учасників інформаційно-мережевих структур, з одного боку, та складністю і обсягами інформації, що обов'язково має бути інтерпретована та використана, – з другого. Таким чином, виникає новий тип невизначеності існування соціальних структур, який не може бути подоланий через використання існуючих ціннісно-інституційних механізмів життєдіяльності соціуму.

Можна припустити, що медіум-клас частково буде заповнювати історичну соціально-економічну нішу середнього класу як структурного стабілізатора соціально-економічного розвитку, але водночас дедалі більше виступатиме як відповідальний суб'єкт інших відносин, менш стійких, більш інноваційних та ризикованих. Потреба у соціальній справедливості отримуватиме нові виміри та акценти, які будуть наповнювати новим змістом комплементарність економічної ефективності та соціальної справедливості. Наявність тенденції становлення медіум-класу повинна враховуватися вже сьогодні у соціально-економічній політиці держави. Перш за все як нові межі та нові критерії ефективності та соціальної справедливості.

Суб'єктність лежить в основі формування та життєдіяльності соціальних систем високого рівня. Економічна система може розглядатися як така, що побудована на суб'єктному принципі, якщо її учасники здатні поводити себе узгодженим чином у ситуаціях, коли вони пов'язані спільним ресурсним та ціннісним простором. Проявом суб'єктності у господарській діяльності є наявність загальних або спільних очікувань, здатність до збереження стабільного стану у нестабільному середовищі, наявність вектора відтворення ідентичності в умовах невизначеності.

Однією з первинних теоретичних форм виокремлення суб'єкта є поняття *homo economicus* класичної і неокласичної шкіл економічної

науки. В рамках цієї парадигми суб'єкт отримав атрибут раціональної егоїстичної поведінки, яка пов'язує його через ринкову конкуренцію з іншими суб'єктами та націлена на максимальну корисність використання доступних ресурсів. У марксистській економічній теорії суб'єктом вважається носій певної соціально-економічної якості системи, яка детермінує класовий статус, форми та напрями його діяльності у сукупності соціально-економічних та ціннісно-інституційних обмежень. Інституційний напрям економічної науки розглядає суб'єкта як агента, що дотримується інституційних вимог та формує відповідно до них сукупність актуальних альтернатив раціонального вибору. На наш погляд, якщо брати розвиток економічної науки у широкому історичному контексті, то можна дійти висновку, що альтернативність цих трьох підходів є такою, що може бути подоланою через конкретизацію завдань та умов моделювання економічної дійсності на підставах урахування системного змісту поняття *економічний суб'єкт*.

Системні переваги виділення суб'єктної координати економіки складаються в можливості адаптації і саморозвитку в умовах постійно зростаючої невизначеності. Автономні, суверенні, незалежні суб'єкти не потребують від системи прямого наділення ресурсами та інформацією, що необхідні для забезпечення їхньої життєдіяльності. Вони їх самі шукають та отримують через ринкові механізми на умовах повної свободи та відповідальності. Нестійкість зовнішніх умов для них проявляється як їхні ризики, що змушує підвищувати рівень використання ресурсів, діяти в умовах дефіциту інформації та підвищувати свої професійні здатності щодо управління ризиками.

Поріг руйнуючої невизначеності для такої системи є більш високим, ніж для систем з прямим контролем. Завдяки трансформації загальної невизначеності у ризики окремих суб'єктів непередбачені шоки загрожують суб'єктам, а не системі загалом. Хоча макросуб'єктність і є особливим випадком суб'єктності взагалі, їй теж притаманні означені виключні системні переваги, хоча й в особливій формі та масштабах.

Однією з таких переваг є стійкість системи щодо явищ ендогенної невизначеності, яка генерується всередині системи. Ендогенна невизначеність породжує системні ризики і водночас – ресурси для їх подолання за допомогою технологічних, структурних зрушень та інституційних реформ. Висока здатність до реформування держави та економіки в умовах постіндустріального суспільства не в останню чергу була обумовлена прихованою суб'єктністю у вигляді середнього класу.

Якщо система складається зі структурних елементів, серед яких є суб'єкти, то у загальному випадку вона більш пристосована до функціонування у невизначеному середовищі. Така система дозволяє суб'єктам самим обирати шляхи доступу до ресурсів, способи взаємодії та кооперації. Ускладнення доступу до ресурсів до певного рівня не є проблемою для системи. Вона здатна залишатися самою собою в умовах нестачі ресурсів та інформації на достатньо довгих інтервалах.

Свого часу було відмічено, що сума окремих невизначеностей може виявитися меншою за вихідну величину, тобто відбувається процес із зниження ентропії. Відображенням цього є розподіли невизначеностей у часі: час існування суб'єктів менше часу існування системи загалом. Суб'єкт отримує негативну визначеність – він обов'язково зникає. Зникнення окремих суб'єктів є законом відтворення складних органічних систем. Інституційні правила функціонування та відтворення

суб'єктів не просто включають в себе механізм самознищення, вони його і допускають, і припускають. Проявляється це як неповнота і недосконалість інститутів. Насправді ефективний інституційний механізм і повинен бути таким (Яременко, Панкратова, 2007. С. 61).

Водночас суб'єктність системи є довгостроковим результатом її функціонування. Вона спочатку повинна створити суб'єкти через зняття своєї невизначеності шляхом структурування та інституціоналізації своєї активності. Система відчуває від себе свою сутність, ділячись нею зі своїм іншим суб'єктом. Суб'єкт – це елемент системи, який споконвічно не володіє щодо неї цілісністю і повнотою. Пошук цього, рух до цього – активність суб'єкта, його доцільна діяльність, в якій він відновлює втрачену цілісність з системою і знаходить внутрішню повноту (Яременко, Панкратова, 2007. С. 61).

Суб'єктність макроутворень відрізняється від суб'єктності на мікрорівні. Така суб'єктність є менш досяжною для зовнішнього спостерігача, тому про її наявність можна судити за проявами, які не збігаються зі змістом внутрішніх процесів та структур.

Про наявність такої макросуб'єктності свідчать здатність до цілісних ринкових, фінансових, політичних реакцій на зміни середовища, що забезпечується відносно стійким рівнем доходів та часткою національного багатства, що притаманні цьому макросуб'єкту, особливою структурою та особливою еластичністю ринкового попиту на товари та послуги, особливою структурою активів, особливими рисами інституційної компетентності. Це дозволяє певній соціальній групі зберігати відносно стійке місце у системах більш високого рівня, включаючи професійну структуру суспільства, території та райони переважного розселення.

Свідомством наявності суб'єктності макроутворення слугує також наявність рефлексивних механізмів у вигляді певної ментальності, ідеології, релігійних, соціокультурних та політичних уподобань і структур. Завдяки стабільному доступу до економічних й інформаційних ресурсів та здатності до саморефлексії макросуб'єкт упродовж достатньо довгого періоду самовідтворюється, використовуючи для цього механізми сім'ї, спадщини, освіти, мережових структур спілкування. Цьому сприяють відносно чіткі внутрішні субінституційні норми (звичаї, правила пристойності, ритуали), неформальні межі припустимих коливань у соціально значущій поведінці, включаючи ставлення до держави, а також до інших соціальних груп та міжнародного середовища.

Така суб'єктність може мати або негативний характер, встановлюючи межі для дій влади та інших макросуб'єктів, які прямо або непрямо можуть негативно впливати на інтереси та ідентичність цієї соціальної групи, або позитивний характер, спрямований на досягнення цілей більш високого рівня в процесі самовідтворення та укріплення ідентичності макросуб'єкта.

Соціально-економічна ідентичність середнього класу зародилася на вищій стадії індустріальної системи як результат зростання продуктивності, розвитку нових форм організації власності та еволюції державних інститутів. Важливим рубежем у динаміці суб'єктності сьогоденного середнього класу був період середини 60-х – початку 70-х років, який показав історичну обмеженість традиційних соціально-інституційних ієрархій у країнах з переважанням індустріального укладу (рух хіпі США та Європі, червоний травень 1968 року у Франції, Празь-

ка весна у Чехословаччині, спроби господарської реформи у Радянському Союзі). Саме з молодіжного середовища хіпі та студентів-бунтарів вийшло покоління політичного істеблішменту, яке орієнтувалося на стійкі очікування щодо зростання життєвого рівня на шляхах розвитку держави добробуту. Це сприяло досягненню макроекономічної, фінансової та соціальної стабільності через інституційні реформи кінця 70 – початку 80-х років. Ззовні парадоксальне зростання Китаю багато в чому обумовлено саме моментом початку реформ, який припав на кінець 70-х років.

У СРСР формування радянського аналогу середнього класу стало результатом масового житлового будівництва, виробництва побутової техніки та розвитку автомобільної промисловості. Виникло буржуазне (або дрібнобуржуазне) явище побутової автономії, яке прискорило глибинний процес розмивання соціалістичної ідеології. КПРС була вимушена рахуватися з цією новою реальністю, що зрештою завершилося перебудовою. Відносна безболісність розпаду радянської системи була ще обумовлена й наявністю латентної суб'єктності середнього класу, який мав очікування щодо покращення рівня життя у результаті перебудови.

Серед об'єктивних чинників, що сприяли виникненню нових підстав структурування соціуму, слід виділити: розрив між стійкими очікуваннями щодо рівня життя та нестійким (згасаючим) зростанням продуктивності, який спостерігається з 90-х років; глобалізація, яка поступово нівелює національно-державну структуру середнього класу та відповідні інструменти забезпечення його відтворення; масова міграція як глобальне явище, яке провокує ціннісно-інституційну невизначеність у світі.

Сьогодні відбуваються фундаментальні зрушення у суспільному розподілі праці, власності, доходів, у демографії та територіальній структурі розселення людей. Виникнення нових ресурсів та нових потреб породжує, прямо або непрямо, нові соціальні макроутворення, які або можуть мати більш-менш стійкий характер, або, навпаки, виникати та зникати випадково.

Ці процеси розгортаються на тлі зростання загальної соціально-економічної невизначеності, до якої середній клас сьогодні виявився неготовим. Традиційно середній клас характеризувався стабільним місцем проживання, професією, стійким рівнем доходів та рівнем споживання, певною поколінно-демографічною структурою та сукупністю власних субструктур, що забезпечувало для суспільства оптимальну різноманітність реакцій на внутрішні та зовнішні збурення. Закономірне зростання загальної соціальної та професійної мобільності під впливом технологічних, інституційних та соціально-культурних змін ставить під питання стійкість вказаних передумов середнього класу як відображення стаціонарного стану суспільства.

Статус середнього класу визначається його здатністю до виконання деяких виключних соціально-економічних функцій. Він є головним джерелом фінансових ресурсів держави як платник податків; його потреби є ядром споживчої структури ВВП; він є учасником більшості інституційних структур суспільства, економіки та держави; як вкладник він є чистим кредитором банківської системи; він відкритий до зовнішнього середовища, включаючи людські, культурні та економічні контакти.

Як відзначив А. Алічі, виключний статус середнього класу пов'язаний з необхідністю підтримання базових умов рівноваги в економіці.

Стабільній економіці необхідні динамічне споживання та активні інвестиції. Але здатність до споживання домогосподарств з низькими доходами є обмеженою, як і їх здатність до заощаджень. Водночас домогосподарства з високими доходами зберігають достатньо, але споживають занадто мало проти масштабів їхнього фінансового потенціалу. Тому А. Алічі робить висновок: належний баланс споживання та інвестицій може бути забезпечений лише домогосподарствами з середніми доходами (Alichi, 2016). Саме з цієї причини процеси вимивання середнього класу та загострення проблем з макроекономічною та фінансовою стабільністю йдуть в останні десятиліття поруч.

У тій мірі, в якій середній клас поступово перетворюється у чистого позичальника банківської системи, він починає перероджуватися через згасання або суттєву модифікацію його деяких виключних функцій. Для держави посилюється значення альтернативних джерел фінансових ресурсів, а саме, боргових, як зовнішніх, так і внутрішніх. Це у свою чергу надає альтернативне джерело для формування банківських ресурсів – рефінансування з боку центрального банку під заставу цінних паперів державного боргу. Ядро споживчої структури, яке традиційно належало середньому класу, зазнає дифузії під впливом демократизації споживання і втрачає риси певної виключності.

У такому "урізаному" вигляді середній клас вимушений шукати доступні альтернативи збереження визначеності життєдіяльності на прийнятному рівні, що є мотивом його переродження у медіум-клас. Поточна поведінка отримує риси певної "опортуністичності" щодо класичних зразків та моделей життєдіяльності середнього класу.

Суттєвою рисою середнього класу, що сформувалася історично, було ставлення до ризику. Фактичний ризик був більшим, ніж формальні його оцінки ("відчуття впевненості у завтрашньому дні"). Цей прихований надлишок ризику покривала система загалом, через розгалужені інститути та механізми соціальної держави. Крім того, держава перебирала на себе надлишкову невизначеність і шляхом її перекладання на майбутнє, відкладаючи у часі так звані непопулярні рішення, наприклад, щодо підвищення пенсійного віку. Традиційний образ здорового та щасливого західного пенсіонера, який подорожує світом, відходить у минуле в тій мірі, в якій реалізується вирок, що озвучив А. Грінспен у 2012 році: "Соціальна держава розбилася об цегляну стіну реальності"².

У медіум-класу, що формується сьогодні, немає впевненості у завтрашньому дні, тому його поведінка більш короткострокова, ніж стратегічна. Він легше адаптується до кон'юнктурних змін, тому що його довгострокові активи мінімізовані: житло орендується, а не купується, вік вступу до шлюбу залежить від того, наскільки є вичерпаним потенціал швидкого кар'єрного зростання. Кон'юнктурним економічним моделям поведінки відповідають кон'юнктурні стратегії особистих стосунків. Інститут сім'ї не зникає, але поступово відходить на задній план.

На відміну від середнього класу, який втілював соціальну структуру, притаманну стаціонарному стану індустріальної та постіндустріальної системи, медіум-клас, що формується, є перехідною структурою,

² Алан Грінспен пообіцяв США "справжню революцію". URL: http://firtka.if.ua/app_dev.php/blog/view/alan-grinspen-poobicav-ssa-spravznu-revoluciu15734

яка втілює суперечливу соціально-економічну динаміку сучасності: як процеси соціального збагачення, так і процеси зростання соціальної ентропії та спрощення.

Межі медіум-класу більш розмиті, ніж межі середнього класу, тому і його соціальний потенціал, і перспективи виглядають як невизначені. Належність до медіум-класу відкриває перед людиною більш широкий простір альтернатив, для вичерпного опрацювання яких може не вистачати інституційної компетентності, загальних знань та культури, професійних здібностей і можливостей (Яременко, 2017. С. 39). Прикладами можуть слугувати поки що екзотичні факти відсутності постійного житла у кваліфікованих фахівців, що мають постійне місце роботи у мегаполісах, або більш масові приклади бідності працюючих людей на Заході; недоступність якісної освіти та обумовлене цим явище кредитного рабства висококваліфікованих фахівців.

У ході перетворення медіум-класу з сьогоdnішнього пунктирного вектора на більш-менш чіткий напрям соціального упорядкування інформаційно-мережевої економіки розкид індивідуальних траєкторій зменшуватиметься, а ймовірність узгоджених соціально значущих дій перевищуватиме ймовірність випадкових неузгоджених дій. Проблема аналізу становлення медіум-класу полягає у змінах поняття "соціальне".

Середній клас втілює в собі стабільну ціннісно-інституційну складову соціально-економічних систем, те, що зберігається у соціумі та надає суспільству можливість розвиватися шляхом поступового збагачення, ускладнення, накопичення соціально-економічного змісту людської цивілізації. Життєвий цикл середнього класу певним чином прив'язаний до кондратьєвських довгих хвиль кон'юнктури ($dt \rightarrow 50$ років), що відповідає життєвому циклу домогосподарств та робить ефективними механізми передавання спадщини наступним поколінням.

Медіум-клас як протосуб'єкт містить у собі натяки на можливість руху шляхом спрощення, знецінення накопичених соціальних активів суспільства, відриву людства від матриці path dependent. Зниження відносного значення поточних доходів через перспективу впровадження інституту "безумовного базового доходу", знецінення накопичених майнових активів, мобільність як самоцінність породжуватимуть потребу у нових модулюючих генераторах соціальної активності. Цінності та інститути, довіра та раціональний вибір матимуть обмежене значення для підтримання соціального порядку.

Прямі інформаційні взаємодії замінюватимуть соціальні опосередкування. Виникатимуть нові соціальні компетенції, такі як обов'язкова присутність у соціальних мережах; активне використання мережевих ресурсів; створення та використання інформаційних мережевих активів для формування нових ієрархій та економічної влади. На цій основі цілком можливо формування прошарку мережевого плебсу та поляризація соціуму за моделлю антиутопії.

Висновки. Підвищений рівень невизначеності життєдіяльності медіум-класу не лише робить проблемним достатній рівень його суб'єктності, а ще й ускладнює створення його адекватної теоретичної характеристики. Емпірично-описові методи відображення цього нового явища упродовж певного періоду його вивчення будуть переважати.

Водночас явище медіум-класу не може бути охарактеризоване лише з позицій вад та невизначеності соціальних наслідків його становлення. Як відмічалось вище, перехідність цього явища означає наяв-

ність в його надрах потенціалу позитивного ускладнення та збагачення соціально-економічної системи. По-перше, це готовність до змін, що сприяє загальній стійкості суспільства у ситуації фундаментальних зрушень; по-друге, високий рівень соціально-економічної автономії; по-третє, націленість на підвищення особистого статусу як спосіб нейтралізації ризиків; по-четверте, слідування цінностям людської свободи, праці, творчої інноваційної діяльності; соціально-професійна та просторова мобільність.

Суб'єктність соціальних макроутворень, до яких належать середній клас та медіум-клас, є опосередкованою. Проявами такої опосередкованої суб'єктності середнього класу є здатність зберігати свої соціально-економічні межі та політичні уподобання в умовах шоків та криз, оптимальна соціально-політична активність соціуму загалом та попит на демократичні інститути державної влади і громадянського суспільства; стійка структура споживчого попиту та попиту на гроші; доступність економіки загалом до довгострокових національних стратегічних програм. Це породжує як потребу у стійкому соціально-економічному розвитку, так і умови його забезпечення у вигляді інститутів соціальної держави, достатнього споживчого та інституційного попиту в економіці, розвиток людського капіталу та інноваційного потенціалу. Комплементарність соціального та економічного вимірів суспільства, що побудована на центральній ролі середнього класу, досягає максимального історичного рівня. Але все добре колись закінчується.

Поступове згасання інститутів соціальної держави під тиском дедалі більш жорстких фінансових обмежень, тенденція до зростання соціально-економічної ентропії у вигляді масової міграції, стійка "пастка ліквідності" в економіці, проявом якої є від'ємні процентні ставки, деградація багатьох ціннісно-інституційних обмежень, перетворення інновацій на самоціль економічного розвитку неминуче призводять до розмивання прихованого суб'єктного ядра сучасної економічної системи у вигляді середнього класу, який у попередні десятиліття зумовив найвищий рівень взаємної комплементарності економічної ефективності та соціальної справедливості.

Брак цієї латентної макросуб'єктності проявляється у критичному зростанні розкиду траєкторій руху різних елементів соціально-економічної системи. Внутрішній соціально-політичний розлад у США, Brexit у Великій Британії, соціально-економічна та політична криза у ЄС через масовий притік біженців з Близького Сходу – все це відображає з різних боків втрату зацікавленості середнього класу у прийнятті національних стратегічних рішень. Здатність до узгодженої поведінки та узгоджених реакцій відчутно знижується. Це вимушує транслювати внутрішню невизначеність у зовнішній простір у вигляді ризиків для зовнішніх суб'єктів, але ці ризики здатні повертатися як бумеранг.

Рефлексивною відповіддю системи на небезпечне зростання невизначеності є стихійне заміщення ефективної стійкої суб'єктності середнього класу на більш прості способи обмеження розкиду соціальних траєкторій, які більш-менш прилаштовані до структурно-технологічних та ціннісно-інституційних зрушень, що сьогодні прискорюються. Крім феномену "надінституційного" посилення тиску держави, такою перехідною структурою може вважатися медіум-клас, який історично виходить з надр середнього класу і водночас є продуктом його дифузії та поступового розпаду.

Межі та ознаки процесів становлення медіум-класу є розмитими. Водночас усередині соціально-економічної системи зароджується новий вектор, довкола якого групуються та структуруються соціальні елементи, яким потрібна нова визначеність, стабільність соціальних критеріїв та уподобань, можливість будувати, як мінімум, середньострокові стратегії життєдіяльності. Саме медіум-клас як *протосуб'єкт* ставить межі соціальній деструкції економіки у сьогоднішньому процесі фундаментальних зрушень³.

Потенціал горизонтального поширення медіум-класу сьогодні виглядає як майже необмежений, що знижує його соціальну якість та визначеність. Однак медіум-клас як практична підстава нового суспільного усереднення ставить межі для небезпечного поширення прекаріату і одночасно обмежує соціальну, технологічну, фінансову та політичну владу нових елітних груп, які можна умовно означити як преміум-клас.

Література

- Гульдбрансен Т. (2016). Элиты и профессионалы. *Мировая экономика и международные отношения*. № 11. С. 71–83.
- Колот А., Герасименко О. (2017). Соціальна нерівність доходів: глобальний вимір. *Економічна теорія*. № 4. С. 76–107.
- Либанова Э. (2016). Украина: глубина неравенства. *Зеркало недели*. 1 октября.
- Либанова Е.М. (ред.). (2012). *Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу*. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. 404 с.
- Пикетти Т. (2015). Капитал в XXI веке. Москва: Ад Маргинем Пресс. 592 с.
- Стиглиц Дж. (2015). Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему. Москва: Эксмо. 512 с.
- Стиглиц Дж. (2016). Великое разделение. Неравенство в обществе, или что делать оставшимся 99% населения. Москва: Эксмо. 480 с.
- Яременко О. (2017). Ціннісно-інституційні й структурно-технологічні підстави динаміки рівності та нерівності. *Економічна теорія*. № 4. С. 32–46.
- Яременко О.Л., Панкратова О.М. (2007). Інститути й економічна свобода господарських суб'єктів. *Економічна теорія*. № 3. С. 56–71.
- Acemoglu D. (Winter 2003). Technology and Inequality. *NBER Working Paper*. URL: <http://www.nber.org/reporter/winter03/technologyandinequality.html>
- Alesina, A., G. Cozzi, and N. Mantovan (2012). The Evolution of Ideology, Fairness and Redistribution. *Economic Journal*, 122:1244–1261. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2012.02541.x>
- Alichi F. (December 2016). Hollowing Out. *Finance & Development*. Vol. 53. No. 3. Pp. 40–42.
- Berg A., Buffie E., Luis-Felipe Zanna. (September, 2016) Robots, Growth, and Inequality. *Finance & Development*. Vol. 53. No. 3. Pp. 10–13.
- Christoffer O. Hernjxs. (2017). Is technology contributing to increased inequality? *Crunch Network*. URL: <https://techcrunch.com/2017/03/29/is-technology-contributing-to-increased-inequality/>

³ Поняття протосуб'єкта відображає перехідний стан соціальної структури. Для його пояснення можна використати як аналогію процес перетворення "класу в собі" на "клас для себе". Вже сьогодні привертають увагу деякі суб'єктні атрибути медіум-класу: він втілює певний вектор змін (еволюції), до якого тяжіють у різній мірі ті елементи соціальної структури, що в процесі історичного руху відриваються від середнього класу та шукають нової ідентичності; медіум-клас має ознаки спільної (узгодженої) соціальної рефлексії через соціальні мережі, через так званих "лідерів суспільної думки", ЗМІ, громадянські інститути; йому притаманна нова політизація в напрямі "глобального лоялізму" на відміну від переважно національно-державної лояльності середнього класу.

Ostry, J. D., A. Berg, and C. Tsangarides (2014). Redistribution, Inequality, and Growth. *IMF Staff Discussion Note*, 14/02. doi:

<https://doi.org/10.5089/9781484352076.006>

Rotman D. (21 October 2014). Technology and Inequality. URL:

<https://www.technologyreview.com/s/531726/technology-and-inequality/>

Надіслано до редакції 19.11.2018

NEW TRENDS OF SOCIETAL STRUCTURE IN THE CONDITIONS OF STRENGTHENING UNCERTAINTY OF SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT

Oleh Yaremenko

Author affiliation : Dr. Econ. Sciences, Prof.; Leading Researcher of the Department of Economic Theory of the Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine. E-mail: yaremenkooleg2@gmail.com

The article shows that one of the new trends in the structuring of society in the conditions of increasing uncertainty of socio-economic development is the formation of a medium class on the basis of a new social averaging of incomes and living standards that should set the limits to the dangerous washing out of the middle class and at the same time restrict the social, technological, financial and political power of new the elite groups. It is proved that one of the signs of the degeneration of the middle class into the medium class is its transformation from a net lender to a net borrower of the banking system.

The gradual fade out of the institutions of social state under the pressure of severe financial constraints, the tendency to increase socio-economic entropy, the persistent "trap of liquidity" in the economy, degradation of many value-institutional constraints, the transformation of innovation into the sole purpose of economic development inevitably leads to the erosion of the middle class as a hidden sub-cognitive core, which resulted in the highest level of mutual complementarity of economic efficiency and social justice. It is shown that affiliation with the medium class generates for the subject a wide range of alternatives, but today for their proper elaboration may lack the institutional competence, general knowledge and culture, professional abilities and capabilities.

In the future, the medium class will fill the historic niche of the middle class as a structural stabilizer of socio-economic development, but at the same time, more and more it will act as a responsible agent of other relations, less sustainable, more innovative and risky. The formation of the media class sets a vector for the development of the economic system, around which can be structured social elements that require new certainty, stability of social criteria and preferences, and the ability to build medium and long-term life strategies, which will contribute to achieving an adequate level of stability in society and economy.

Key words: middle class, medium class, mediated subjectivity, social entropy, reflectivity, autonomy, social averaging, net borrower, vector of development.

JEL: J38, J45, J50

References

- Gulbrandsen, T. (2016). Elites and professionals. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 11, 71-83 [in Russian].
- Kolot, A., Herasymenko, O.M. (2017). Social Income Inequality: The Global Dimension. *Ekon. teor. – Economic theory*, 4, 76-107 [in Ukrainian].
- Libanova, Je. (October 1, 2016). Ukraine: the depth of inequality. *Zerkalo nedeli – The mirror of the week* [in Russian].

- Libanova E.M. (Ed.). (2012). Inequality in Ukraine: the scope and possible impact. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies, NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Piketty, T. (2015). Capital in the XXI century. Moscow: Ad Marginem Press [in Russian].
- Stiglitz, J. (2015). The price of inequality. Than the stratification of society threatens our future. Moscow: Jeksmo [in Russian].
- Stiglitz, J. (2016). Great separation. Inequality in society, or what to do with the remaining 99% of the population. Moscow: Jeksmo [in Russian].
- larenenko, O.L. (2017). Value-institutional and structural-technological foundations of the dynamics of equality and inequality. *Ekonom. teor. – Economic theory*, 4, 32-46 [in Ukrainian].
- larenenko, O.L., Pankratova, E.N. (2007). Institutions and economic freedom of business entities. *Ekonom. teor. – Economic theory*, 3, 56-71 [in Ukrainian].
- Acemoglu D. (Winter 2003). Technology and Inequality. *NBER Working Paper*. Retrieved from <http://www.nber.org/reporter/winter03/technologyandinequality.html>
- Alesina, A., Cozzi, G. and Mantovan, N. (2012). The Evolution of Ideology, Fairness and Redistribution. *Economic Journal*, 122, 1244-1261. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2012.02541.x>
- Alichi, F. (December, 2016). Hollowing Out. *Finance & Development*, 53: 3, 40-42.
- Berg, A., Buffie, E., Zanna, L.-F. (September, 2016). Robots, Growth, and Inequality. *Finance & Development*, 53: 3, 10-13.
- Christoffer Hernæs. (2017). Is technology contributing to increased inequality? *Crunch Network*. Retrieved from <https://techcrunch.com/2017/03/29/is-technology-contributing-to-increased-inequality/>
- Ostry, J.D., Berg, A. and Tsangarides, C. (2014). Redistribution, Inequality, and Growth. *IMF Staff Discussion Note*, 14/02. doi: <https://doi.org/10.5089/9781484352076.006>
- Rotman, D. (21 October 2014). Technology and Inequality. Retrieved from <https://www.technologyreview.com/s/531726/technology-and-inequality/>